

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

BESZÉDES JÓZSEF

RÓMAI KORI SÍRKÖVEK
CARNUNTUMBÓL ÉS VÁROSI
TERRITORIUMÁRÓL

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 19

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Budapesti Történeti Múzeum
Budapest, History Museum

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság / International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, Ua)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, Syr)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, Ru)

BESZÉDES JÓZSEF

RÓMAI KORI SÍRKÖVEK
CARNUNTUMBÓL ÉS VÁROSI TERRITORIUMÁRÓL

RÖMISCHE GRABSTEINE
AUS CARNUNTUM UND SEINEM STADTGEBIET

Sorozatszerkesztő

TÜRK ATTILA

Szerkesztő

LYUBLYANOVICS KYRA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Budapesti Történeti Múzeum

BUDAPEST
2020

A kiadvány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem KAP17-61019-1.8-BTK, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történelmi és Régészeti Kutatócsoport (TUDFO/51757-1/2019/ITM) projekt keretében valósult meg.

A kötet megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága és a Budapesti Történelmi Múzeum

Borítókép

Q. Septimius Niger sztéléje

© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl

Hátsó borító

Belatusa sztéléje (részlet)

© Mosonmagyaróvár – Hansági Múzeum. Fotó: Ortolf Harl

© A szerző és az Archaeolingua Alapítvány

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

ISBN 978-615-5766-40-4

HU-ISSN 2064-8162

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2020

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

Lektorálás: Újlaki Pongrácz Zsuzsa

Tördelés és layout: Nemes Szilamér

Nyomda: Prime Rate Kft.

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
1. BEVEZETÉS	11
2. KUTATÁSTÖRTÉNET	13
2.1. Köemlékek gyűjtése, tudománytörténeti áttekintés.....	13
2.2. Temetőfeltárások.....	17
3. CARNUNTUM ÉS VÁROSI TERRITORIUMÁNAK TERMÉSZETFÖLDRAJZI ÉS TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI VÁZLATA	21
4. CARNUNTUM CSAPATTÖRTÉNETE	27
5. SÍREMLÉKFAJTÁK.....	31
5.1. Sztélék	31
5.2. Síroltárok.....	33
5.3. Súraediculák, halomsír dromos oldallapok, sírépítményelemek	34
5.4. Sírtitulusok.....	37
5.5. Medaillonok	40
5.6. Szarkofágok.....	40
6. TEMETKEZÉSI FORMÁK, SÍRTÍPUSOK.....	41
6.1. Halomsírok (tumulusok).....	41
6.2. Kör alakú és négyzetes falazott sírépületek	42
6.3. Sírkertek, viridiaria.....	44
7. A SÍREMLÉKEK KELTEZÉSI TÁMPONTJAI	45
7.1. Csapattörténeti dátumok, antik források adatai.....	45
7.2. Epigráfiai keltezési támpontok.....	46
7.3. Kőplasztikai keltezési támpontok	50
8. SZTÉLÉLTIPOLÓGIA.....	53
„A” típus	55
„B” típus	56
„C” típus	58
„D” típus	58
9. CARNUNTUMI LELŐHELYŰ SÍRKÖVEK	65
9.1. Feliratos sírkövek.....	66
9.2. Felirat nélküli sírkövek és sírkőtöredékek	119
10. CARNUNTUM VÁROSI TERRITORIUMÁRÓL ELŐKERÜLT SÍRKÖVEK.....	123
10.1. Arbesthal (Göttlesbrunn-Arbesthal).....	123
10.2. Au am Leithaberge.....	123
10.3. Bruck an der Leitha (Lajtabruck) / Bruckneudorf (Királyhida)	128
10.4. Ebergassing	133
10.5. Ebreichsdorf	133
10.6. Eisenstadt (Kismarton).....	135
10.7. Fischamend	135
10.8. Gols (Gálos).....	136
10.9. Göttlesbrunn.....	136
10.10. Halbturn (Féltorony)	137
10.11. Hornstein (Szarvkő).....	138
10.12. Höflein.....	138

10.13. Hundsheim.....	139
10.14. Jois (Nyulas).....	139
10.15. Kaisersteinbruch (Császárkőbánya).....	140
10.16. Kleinneusiedl.....	141
10.17. Leithaprodersdorf (Lajtapordány).....	141
10.18. Lichtenwörth.....	144
10.19. Loretto (Lorettom).....	145
10.20. Mannersdorf am Leithagebirge.....	146
10.21. Margarethen am Moos.....	150
10.22. Mönchhof (Barátudvar).....	152
10.23. Müllendorf (Száravám).....	152
10.24. Neudorf bei Parndorf (Mosonújfalu).....	153
10.25. Neusiedl am See (Nezsider).....	153
10.26. Nickelsdorf (Miklóshalma).....	154
10.27. Parndorf (Pándorfalu).....	154
10.28. Podersdorf am See (Pátfalu).....	155
10.29. Potzneusiedl (Lajtafalu).....	156
10.30. Pöttching (Pecsenyéd).....	157
10.31. Purbach am See (Feketeváros).....	158
10.32. Schönabrunn.....	159
10.33. Schwechat.....	159
10.34. Sommerein.....	160
10.35. Steinbrunn (Büdöskút).....	162
10.36. St. Georgen am Leithagebirge (Lajtaszentgyörgy).....	162
10.37. Velm.....	163
10.38. Weiden am See (Védeny).....	165
10.39. Weigelsdorf.....	165
10.40. Winden am See (Sásony).....	166
10.41. Wulkaprodersdorf (Vulkapordány).....	167
10.42. Zillingdorf.....	168
10.43. Zwölfaxing.....	168
11. A CARNUNTUM TERRITORIUMÁN ELŐKERÜLT SÍREMLÉKEK KIÉRTÉKELÉSE.....	171
11.1. Keltezés.....	172
11.2. A feliratok szövegezése.....	173
11.3. Díszítés és motívumok.....	174
11.4. Katonasírkövek Carnuntum territoriumán.....	181
12. ÖSSZEFOGLALÁS.....	185
ZUSAMMENFASSUNG.....	191
Zeitliche und räumliche Begrenzung der Studie.....	191
Forschungsgrundlagen.....	192
Methodik.....	192
Gliederung.....	193
Ergebnisse und Schlussfolgerungen.....	197
KATALÓGUS.....	199
ELŐSZÓ A KATALÓGUSHOZ.....	200
KATALÓGUS I (CARNUNTUMI LELŐHELYŰ SÍRKÖVEK).....	201
KATALÓGUS II (CARNUNTUM VÁROSI TERRITORIUMÁRÓL ELŐKERÜLT SÍRKÖVEK) ..	331
SÍRKÖFOTÓK.....	401

KÉPJEGYZÉK.....	445
RÖVIDÍTÉSEK.....	463
IRODALOM.....	465
INDEX.....	483

MATRI CARISSIMAE

ELŐSZÓ

Carnuntum és annak municipális territoriuma a pannoniai provinciák köemlékekben egyik leggazdagabb térsége, kétezernél több emlékekkel. Hasonlóan nagy mennyiségű római kori köemlékanyaggal csak Aquincum körzetében találkozunk. A carnuntumi feliratos és/vagy reliefdíszes köemlékek szinte kimeríthetetlen régészeti forráscsoportot jelentenek a tartomány sírkőfaragásával, epigráfiai kérdéseivel, valástörténetével és katonai csapattörténetével foglalkozó kutatók számára.

E kiemelkedően fontos anyagcsoportról több corpus, katalógus jelent meg az utóbbi évtizedekben, amelyek valamilyen tematikai csoportosítást követve adták közre az egyes köemlékeket. Újabban a nyomtatott kiadványok mellett megjelentek az internet alapú adatbázisok is (Ubi Erat Lupa, Heidelbergi Epigráfiai Adatbázis stb.), amelyek szélesebb kör számára is elérhetővé tették az anyagcsoportot. A carnuntumi köemlékeket összefüggéseiben és átfogóan vizsgáló, kiértékelő jellegű szintézis máig nem készült el, azonban a folyamat megindult, amit G. Kremernek a carnuntumi vallási jellegű köemlékeket, szakrális feliratokat tárgyaló, 2012-ben megjelent CSIR Supplementum kötete, vagy Martin Mosserrel a legio XV Apollinaris carnuntumi sírköveiről közösen írt munkánk fémjelez.

A jelen kötet ehhez a folyamathoz szeretne kapcsolódni. Célja a Carnuntumból és annak városi territoriumáról előkerült, publikált római kori sírkövek kőplasztikai és epigráfiai kiértékelése, az eddigieknél pontosabb kronológiai besorolása, tipologizálása, és az említett terület kőfaragásának, síremlékművészetének nyomon követése, fejlődési sajátosságainak leírása. Első lépésben magyar nyelven jelenik meg a kötet, amelyet terveink szerint hamarosan a német nyelvű változat fog követni.

A tanulmány alapjául a 2003-ban megírt és egy évvel később megvédett doktori értekezésem szolgált, amelynek témavezetője dr. Borhy László (ELTE BTK, Régészettudományi Intézet) volt, akinek ezúton is köszönetemet fejezem ki korábbi hasznos tanácsaiért. Továbbá kiemelt köszönettel tartozom dr. Tóth Endrének és dr. Gabler Dénesnek munkám elkészítésében nyújtott sokoldalú segítségükért.

Jelen kibővített kötet megjelenésének támogatását egyrészt az Országos Tudományos Kutatási Alapnak, másrészt a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és személyesen dr. Major Balázsnak, valamint dr. Türk Attilának köszönöm. A kiadói tevékenység fáradságos munkálataiért, a kézirat átolvasásáért, korrektúrázásáért, továbbá praktikus tanácsaikért dr. Jerem Erzsébetnek (Archaeolingua Alapítvány), dr. Lyublyanovics Kyrának és dr. Újlaki Pongrácz Zsuzsannának, a nyomdai előkészítésért Nemes Szilámernek tartozom köszönettel.

A kötetben szereplő térképek Kolozsvári Krisztián, Fábián István (BTM, Aquincumi Múzeum) és Cynthia Aoun (Holy Spirit University of Kaslik, Libanon) munkái. A sztélétípológiai táblázatot Lajtos Tamás (BTM, Aquincumi Múzeum) digitalizálta, míg a grafikonokat és diagramokat Kolozsvári Krisztián és Beszédes Gergő készítette el. Munkájukat ezúton is szeretném megköszönni. A német rezümé anyanyelvi lektorálását dr. Martin Mossernek köszönöm.

A kötet végén igyekeztem minél nagyobb számú sírkőfotóval segíteni az olvasót a jobb eligazodásban. Valamennyi itt közölt fotót a szerzői ill. tulajdonjogokkal rendelkező intézmények, múzeumok (Hansági Múzeum, Institut für Alte Geschichte der Universität Wien, Kunsthistorisches Museum Wien, Landesmuseum Burgenland, Landessammlungen Niederösterreich-Archäologischer Park Carnuntum, Magyar Nemzeti Múzeum, Österreichisches Archäologisches Institut Wien, Österreichisches Bundesdenkmalamt Wien) térítésmentesen biztosították számomra, amit ezúton is szeretnék megköszönni nekik. Külön köszönöm dr. Ortolf Harlnak, hogy egyes sírkőfotókat elküldött nekem az Ubi Erat Lupa internetes adatbázisból, valamint egyéb, technikai jellegű segítségét. A kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium által támogatott „Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása” című Tématerületi Kiválósági Program (Keleti Örökségünk – PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport, TUDFO/51757-1/2019/ITM), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem KAP17-61019-1.8-BTK jelű pályázati projektje, valamint a Nemzeti Kutatási Alap Könyvkiadás Kollégiumának 203137/3692 számú pályázati projektje támogatásával valósult meg.

A sírkövek felgyűjtése 2018. júniusában lezárult, a kéziratot 2020. augusztusában adtam le.

1. BEVEZETÉS

Pannonia egyik legfontosabb adminisztrációs és katonai centrumát jelentő, a késő Tiberius/kora Claudius-kori időkben már állandó legiotáborral rendelkező Carnuntumból (ma: Bad Deutsch-Altenburg és Petronell, Ausztria), valamint annak kiterjedt városi territoriumáról kiemelkedően magas számban kerültek és kerülnek elő napjainkban is római kori kőemlékek (*1–3. térkép*). Ezek túlnyomó többségét a felirattal és/vagy reliefdísszel ellátott sírkövek teszik ki.

Az újonnan előkerült, publikálatlan példányokat is beleszámítva ez egy mintegy 700 darabot kitevő régészeti emlékcsoportot jelent, ami a pannoniai provinciák egyik legnagyobb darabszámú sírkőanyagát alkotja. Ezek közül a jelen tanulmányban a publikált sírköveket dolgoztam föl, amelyek száma az anyaggyűjtés lezárásakor 634 volt. A tárgyalt kőemlékcsoport nem ismeretlen a kutatás számára, de összefüggéseiben, területi, történeti fejlődését tekintve mindmáig feldolgozatlan volt. Az anyaggyűjtés bázisát a Corpus Signorum Imperii Romani Österreich carnuntumi köteteiben, valamint E. Vorbeck két kötetes, a Carnuntumból előkerült feliratos kőemlékeket tárgyaló, 1980-as kiadású katalógusában szereplő, publikált sírkövek jelentették. Emellett az újonnan előkerült sírkövek felgyűjtésében nélkülözhetetlen segítséget jelentett az Ortoif Harl által létrehozott, Ubi Erat Lupa néven ismert internetes adatbázis (lupa.at), amelynek munkálataiban korábban magam is részt vettem.

Csak a kőből faragott sírkövek kiértékelésére vállalkoztam, a téglasírok, a relief- vagy felirat nélküli kőlapokból összerakott késő római kőládásírok, a felirat nélküli, díszítetlen szarkofágok és kőurnák összegyűjtése és elemzése nem volt a dolgozat célja, mivel ezek kőplasztikai vagy epigráfiai értelemben nem jelentenek kiértékelhető anyagcsoportot. Az Ubi Erat Lupa adatbázisban szereplő, de publikálatlan sírköveket szintén nem vettem föl a katalógusba, lábjegyzetben azonban utalok rájuk.

Problematikus az emberi fejet ábrázoló plasztikák, illetve a fejtöredékek funkciójának meghatározása. Egy részük nyilván szepulkrális körhöz köthető (sír-szobrok, sztélé figurális díszű képmezőjéről lefaragott fejek stb.), de ettől eltérő funkció is elképzelhető. Ennélfogva a fejek és fejtöredékek közül csak azokat vettem föl a katalógusba, amelyek lelőhelyük, vagy egyéb jellegzetes attribútumuk alapján bizonyosan síremlékekhez köthetők.

A kötetben elsősorban a sírfeliratok, valamint a legio- és személynevek szerepelnek kurzíváltan, a többi (a szövegben gyakran használt) latin kifejezés normál betűvel szerepel. Ez megkönnyíti az eligazodást a kötetben és segít megtalálni az egyes csapatokra és személyekre vonatkozó információkat.

Tanulmányom célja egyfelől a hiánypótlás volt; másfelől a pannoniai kőfaragás kezdeteit és egyben gerincét jelentő carnuntumi síremlékplasztika feldolgozása kiváló alapot teremt a későbbiekben egy, a tartomány egészére kiterjedő analízishez.

SÍRKÖFOTÓK

1. kép. Kat. Nr. 1. Q. Varius Sabinus sztléje.
Stele für Q. Varius Sabinus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

2. kép. Kat. Nr. 3. C. Iulius Valens sztléje.
Stele für C. Iulius Valens
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

3. kép. Kat. Nr. 5. C. Campanianus sírlátára.
Grabaltar für C. Campanianus
(© Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
Fotó: Ortolf Harl)

4. kép. Kat. Nr. 6. Sextus Gellius Urbicus sztléje.
Stele für Sextus Gellius Urbicus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

5. kép. Kat. Nr. 8. Beneficiarius sztélétöredéke.
Stelenfragment eines Beneficiars
(© Wien – Institut für Alte Geschichte der Universität
Wien. Fotó: Ingrid Weber-Hiden)

6. kép. Kat. Nr. 11. Q. Pompeius Restitutus sztéléje.
Stele für Q. Pompeius Restitutus
(© Wien – Institut für Alte Geschichte
der Universität Wien.
Fotó: Ingrid Weber-Hiden, Bildbearbeitung O. Harl)

7. kép. Kat. Nr. 16. M. Gavius Cupitus sztéléje.
Stele für M. Gavius Cupitus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
Carnuntum. Fotó: Ortoľ Harl)

8. kép. Kat. Nr. 18. C. Iulius Verecundus sztéléje.
Stele für C. Iulius Verecundus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
Carnuntum. Fotó: Ortoľ Harl)

9. kép. Kat. Nr. 20. Q. Cerfonius Celer sztéléje.
Stele für Q. Cerfonius Celer
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

10. kép. Kat. Nr. 23. C. Valerius Silvinus sztéléje.
Stele für C. Valerius Silvinus
(© Wien – Kunsthistorisches Museum.
Fotó: Ortolf Harl)

11. kép. Kat. Nr. 27. A legio X gemina egyik
katonájának sztélétöredéke.
Fragment der Grabstele eines Soldaten
der Legio X gemina
(© Wien – Kunsthistorisches Museum. Fotó: Ortolf Harl)

12. kép. Kat. Nr. 29. C. Iulius Valens sztéléje.
Stele für C. Iulius Valens
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl 2017)

13. kép. Kat. Nr. 30. L. Valerius Verinus sztéléje.
Stele für L. Valerius Verinus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

14. kép. Kat. Nr. 31. Augustiana Cassia Marcia sztéléje.
Stele für Augustiana Cassia Marcia
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

15. kép. Kat. Nr. 32. C. Valerius Proculus sztéléje.
Stele für C. Valerius Proculus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

16. kép. Kat. Nr. 33. L. Sertorius Severus sztéléje.
Stele für L. Sertorius Severus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

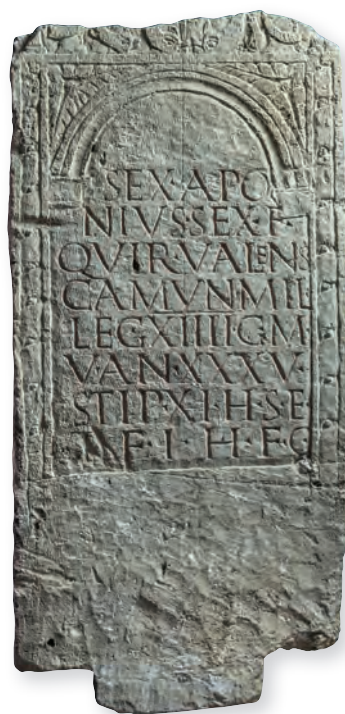
17. kép. Kat. Nr. 34. M. Mogetius Pudens sztléje.
Stele für M. Mogetius Pudens
(© Wien – Institut für Alte Geschichte der Universität
Wien. Fotó: Ingrid Weber-Hiden)

18. kép. Kat. Nr. 36. L. Ponpeius Taurinus.
Stele für L. Ponpeius Taurinus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl 2017)

19. kép. Kat. Nr. 37. T. Attius Vegetus sztléje.
Stele für T. Attius Vegetus
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

20. kép. Kat. Nr. 38. Sex. Aponius Valens sztléje.
Stele für Sex. Aponius Valens
(© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

21. kép. Kat.Nr. 39. L. Comagius Severinus sztéléje.
 Stele für L. Comagius Severinus
 (© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
 Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

22. kép. Kat.Nr. 40. C. Visius Proculus sztéléje.
 Stele für C. Visius Proculus
 (© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
 Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

23. kép. Kat. Nr. 41. L. Lucceius Blaesus sztéléje.
 Stele für L. Lucceius Blaesus
 (© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
 Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

24. kép. Kat. Nr. 42. C. Lucretius Suadullus sztéléje.
 Stele für C. Lucretius Suadullus
 (© Landessammlungen NÖ, Archäologischer Park
 Carnuntum. Fotó: Ortolf Harl)

RÖMISCHE GRABSTEINE
AUS CARNUNTUM UND
SEINEM STADTGEBIET

PÁZMÁNY PÉTER CATHOLIC UNIVERSITY
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY